

L'espiral de la crueltat en els inicis de la primera guerra carlista al Maestrat, el Baix Aragó i les Terres de l'Ebre

Josep M^a. Llasat Roig*

* Historiador

Resum

Aquest article pretén comparar la forma en què quatre notables historiadors liberals, Un Emigrado del Maestrazgo, Buenaventura de Córdoba, Dámaso Calbo y Rochina, Francisco Cabello i Antonio Pirala van descriure en les seves respectives obres, com va iniciar-se l'espiral de la violència en els primers mesos de la primera guerra carlista al Maestrat, el Baix Aragó i les Terres de l'Ebre.

Abstract

This article tries to compare how four distinguished liberal historians (Un Emigrado del Maestrazgo, Buenaventura de Córdoba, Dámaso Calbo y Rochina, Francisco Cabello i Antonio Pirala) described in their work how the violence spiral started along the first months of the first Carlist war in Maestrat, Baix Aragó and Terres de l'Ebre.

Paraules clau: guerres carlistes, Cabrera, crueltat.

Key words: Carlist wars, Cabrera, cruelty

El nom de Ramon Cabrera i Griñó, va indissolublement unit al qualificatiu de “Tigre del Maestrat” i la seva fama de crueltat perdura des de fa 170 anys fins arribar als nostres dies. El que caldria aclarir, es si en una guerra que va ser certament cruel, Cabrera es mereix que se li atribueixi en exclusiva aquest qualificatiu, si ha de ser compartit amb altres generals de l'exèrcit liberal o si fins i tot s'ha de considerar que van ser aquestos qui, per tal d'aniquilar el naixent exèrcit carlista van recórrer des del principi a tota una sèrie de mesures de crueltat, que van anar “in crescendo” fins arribar a l'execució de Maria Griñó, mare del general Cabrera, fet que va marcar un abans i un després en aquesta guerra i a partir del qual les represàlies i contrarepresàlies de gran crueltat es van anar succeint sense fi.

Es prou conegut que la història de les guerres l'escriuen els qui les guanyen, i naturalment al seu gust, i Cabrera va perdre les dues en què va participar.

Aquest article pretén comparar la forma en què quatre notables historiadors liberals, Un Emigrado del Maestrazgo, Buenaventura de Córdoba, Dámaso Calbo y Rochina, Francisco Cabello i Antonio Pirala van descriure en les seves respectives obres, com va iniciar-se l'espiral de la violència en els primers mesos de la primera Guerra Carlista al Maestrat, Baix Aragó i les Terres de l'Ebre.

En aquesta tria, s'ha prescindit expressament dels historiadors carlistes, per tal d'analitzar la figura de Cabrera en les condicions més adverses.

Els autors

Va ser, un historiador liberal qui, amb el pseudònim “Un emigrado del Maestrazgo” va publicar l’any 1839, és a dir, amb la guerra encara per acabar, l’obra “Vida y hechos de Ramon Cabrera”, que deu ser la primera biografia del general carlista. A la importància d’aquest fet s’ha d’afegir que és ell el primer en posar en una biografia el qualificatiu de “Tigre” a Cabrera, és a la pàgina 28 del seu llibre de petit format on diu: *“le ha grangeado con maravillosa propiedad el dictado de Tigre”*. Se li ha de reconèixer, doncs, ser el qui va popularitzar un renom que ha passat a tots els llibres d’història i que, ja entrats en el segle XXI, continua plenament vigent.

Cal dir, d’entrada, que en la seva obra no pretén enganyar ningú, ja que en el mateix pròleg ens diu: *“me he circunscrito en ellos a la rigurosa y severa imparcialidad que deben distinguir al historiador; dejando que hablen los sucesos, y al cargo de ellos producir en los lectores el sentimiento de odio ó indignación justa”* i això es així, fins al punt que he comptabilitzat que dedica a Cabrera un total de 87 tipus diferents de desqualificacions i/o insults, algun d’ells repetits fins a 15 vegades com el de “Asesino”, en total són 250 en tan sols 124 pàgines de petit format, que, com a curiositat, reproduïxo a la pàgina següent per ordre alfabètic.

Sens dubte l’*Emigrado del Maestrazgo* devia esgotar el diccionari.

Aquesta obra, que devia tenir en el seu temps prou difusió, marcava ja el camí a recórrer per alguns historiadors al voltant de la figura de Cabrera, encara que, naturalment, alguns d’ells amb un to més moderat.

Atès que, a diferència de Córdoba, Calbo i Rochina o Fernando Cabello Pirala, el text de l’*Emigrado del Maestrazgo* es molt breu, no més de 40 pàgines per explicar el que succeí en més de dos anys de guerra, analitzaré separatament el contingut de la seva obra, del de la resta d’historiadors.

Cal dir que, malgrat el que he escrit, de tota manera, la lectura d’aquesta obra té alguns elements interessants, ja que, sense pretendre-ho, certifica les inhumanes polítiques repressives que seguien les autoritats militars liberals en els primers temps de la guerra, per tal de sufocar les partides carlistes, així, per exemple, en la pàg. 22 diu: *“El engrosamiento de las gavillas obligó a los gobernadores de Tarragona y Tortosa á poner en acción sus fuerzas respectivas para el exterminio de los rebeldes”*, o en la pàg. 23 quan escriu referint-se a l’estratègia del General Gerónimo Valdés: *Instruido por experiencia en la táctica adoptada por aquellos, se convenció que solo una persecución activa, incansable era capaz de destruirlos y aniquilarlos*. I finalment en la pàgina següent afirma: *“El terror se introdujo en los rebeldes: comienzan las deserciones, y la mayor parte de aquellos necios se acogen al indulto y se retiran a sus casas”*. És a dir, curiosament, les primeres afirmacions que fa sobre actituds de crueltat com poden ser l’extermini, la destrucció i l’aniquilament o de crear terror en l’adversari, admet, sense adonar-se’n, que són protagonitzades no pels carlistes sinó pels liberals.

Mentrestant, a les tropes de Cabrera tan sols les acusa de fer rapinyes i no és fins la pàg. 33 que fa la primera acusació en dir: *“una prodigiosa presteza en el acopio de raciones y recursos, merced á las violencias y asesinatos de los alcaldes y ayuntamientos de los pueblos”*. L’acusació es genèrica, no indica de quins pobles són aquests alcaldes assassinats per no facilitar recursos, i cap historiador no recull fets d’aquest tipus, trets dels alcaldes de Torrecillas i Valdealgofra que es va produir al cap de més de dos anys de guerra.

1	1	<i>Aborto monstruoso</i>	44	1	<i>Horrible</i>
2	1	<i>Adulador</i>	45	4	<i>Ignominioso</i>
3	3	<i>Altanero</i>	46	1	<i>Impostor</i>
4	2	<i>Ambicioso</i>	47	3	<i>Incendiario</i>
5	1	<i>Ambicioso en desmedida</i>	48	3	<i>Indigno</i>
6	15	<i>Asesino</i>	49	3	<i>Infame</i>
7	7	<i>Atroz</i>	50	1	<i>Infernal</i>
8	8	<i>Bandido</i>	51	2	<i>Inhumano</i>
9	11	<i>Bárbaro</i>	52	3	<i>Inmoral</i>
10	1	<i>Bárbaro azote</i>	53	1	<i>Insolente</i>
11	2	<i>Bebedor de sangre</i>	54	1	<i>Jefe de bandidos</i>
12	12	<i>Cabecilla</i>	55	1	<i>Jefe de canalla</i>
13	1	<i>Calavera</i>	56	5	<i>Jefe de hordas</i>
14	2	<i>Canalla brutal</i>	57	1	<i>Jefe de salteadores</i>
15	2	<i>Caprichoso</i>	58	1	<i>Jugador</i>
16	2	<i>Caribe</i>	59	11	<i>Ladrón</i>
17	1	<i>Chabacano</i>	60	1	<i>Libertino</i>
18	2	<i>Cobarde</i>	61	1	<i>Licencioso</i>
19	3	<i>Codicioso</i>	62	2	<i>Loco</i>
20	1	<i>Conducta disoluta</i>	63	1	<i>Maligno</i>
21	1	<i>Corrompida conducta</i>	64	2	<i>Monstruo</i>
22	1	<i>Corrupto</i>	65	7	<i>Necio</i>
23	9	<i>Cruel</i>	66	14	<i>Orgullosa</i>
24	1	<i>Degollador</i>	67	1	<i>Pegar a su madre</i>
25	1	<i>Delincuente</i>	68	3	<i>Presuntuoso</i>
26	1	<i>Depredador</i>	69	3	<i>Rabioso</i>
27	1	<i>Descreído</i>	70	1	<i>Rapaz</i>
28	1	<i>Desenfrenado</i>	71	1	<i>Rastrero</i>
29	1	<i>Desgraciado</i>	72	1	<i>Salvaje</i>
30	4	<i>Déspota</i>	73	5	<i>Sanguinario</i>
31	1	<i>Despreciable</i>	74	9	<i>Saqueador</i>
32	1	<i>Engreído</i>	75	1	<i>Ser maléfico</i>
33	1	<i>Envanecido</i>	76	2	<i>Sinvergüenza</i>
34	1	<i>Escandaloso</i>	77	1	<i>Soberbio</i>
35	1	<i>Exasperado</i>	78	6	<i>Tigre</i>
36	3	<i>Fanfarrón</i>	79	2	<i>Tirano</i>
37	2	<i>Farsante</i>	80	1	<i>Tiranuelo</i>
38	7	<i>Feroz</i>	81	3	<i>Traidor</i>
39	1	<i>Fiero</i>	82	2	<i>Vándalo</i>
40	1	<i>Forajido</i>	83	9	<i>Vanidoso</i>
41	1	<i>Grosero</i>	84	3	<i>Vengativo</i>
42	1	<i>Hijo de Contrabandista</i>	85	1	<i>Verdugo</i>
43	1	<i>Hipócrita</i>	86	2	<i>Vicioso</i>
			87	2	<i>Vil</i>
			250		TOTAL

Y és a la pàg. 54 quan diu, referint-se a les activitats de Cabrera, que es dedicava: “*á saquear los pueblos, ejercer en todas partes la crueldad de que ya comenzaba a dar muestras, y que tan triste celebridad la ha granjeado*”. És a dir, fins quasi la meitat de la seva obra no diu que “*comienza a dar muestras*” de crueltat. A aquestes alçades de l’obra, el Emigrado del Maestrazgo ja l’havia, però, insultat més de cent vegades.

Però això de qualificar les accions de cruels, depèn, naturalment per ell, de qui les protagonitza. Per exemple, quan són les tropes liberals les que persegueixen l’enemic, com s’explica a la pàg. 38 “*sin evitar no obstante ser alcanzada y acuchillada por una valiente partida de caballería*” o quan com a la pàg. 54 diu: “*La serenidad de los nuestros hizo inútil aquel ataque brusco, y revolvió sus efectos contra el enemigo á quien acuchilló y escarmentó según costumbre*”, o a la pàg. 63 quan, després de l’acció de Cabrillas, diu: “*Estos, alancea-dos y acuchillados por nuestros valientes, huyeron despavoridos con su inhumano cabecilla*”. És a dir quan són els liberals que passen a ganivet els carlistes, és un costum i, a més a més, de valents, però quan és al revés es tracta d’actes d’extrema crueltat. Veiem sinó quina és la valoració quan s’inverteixen els papers. Com a exemple podem citar la pàg. 60 on diu: “*En efecto, aprovechando la oscuridad de la noche el 29 de marzo amanece á las puertas de Liria, y la sorprende; pasa con la misma velocidad á Benaguacil y Villamarchante, y en todos estos pueblo roba, saquea indistintamente; en todos ellos asesina, dejando sus calles y casas inundadas con la sangre de varios infelices Nacionales que cayeron en sus manos. Las escenas de horror que produjo la crueldad del tigre hacen estremecer; sediento de sangre y oro clava indistintamente sus uñas en los enemigos de su rey y en los afectos á su partido; en una palabra, fue su primera irrupción á dicha huerta, digna imitación de las incursiones de los vándalos en Italia*”. Per cert, aquests fets són ja posteriors a l’afusellament de la mare de Cabrera, que va tenir lloc el 16 de febrer de 1836.

Pel que fa a aquest afusellament de Maria Griñó, que va ser, sens cap mena de dubte, l’esdeveniment que va disparar definitivament l’espiral de la violència, l’Emigrado del Maestrazgo, que fins aquell moment no havia encara citat quasi cap acte de crueltat de Cabrera, diu per tal de rebaixar-ne la transcendència del fet, a la pàg. 28: “*Porque es falso que el fusilamiento de su madre despertase en él la sed de la venganza, y le inspirase el sacrificio de millares de victimas á los manes de aquella. Ya había inmolado á su furor ciego crecido número de infelices, y prueba de ello es haberse determinado la ejecución de su madre por vía de represalias, y á fin de contenerle por este medio en la carrera de sus crueldades*”. No deixa de ser curiosa la manera de demostrar la crueltat de Cabrera: es demostra que Cabrera era cruel, ja que es va haver d’executar la seva mare.

Així és com l’Emigrado del Maestrazgo responsabilitzava uns i altres de l’augment de la violència en aquella guerra, segons convenia al seu partit, i així va escriure la seva història i va iniciar la llegenda del ferotge Tigre del Maestrat.

Ben diferent és el cas del tortosí Buenaventura de Córdoba, autor de “*Vida militar y política de Cabrera*”, publicada en quatre toms, el primer, l’any 1844 i els tres restants, el 1845. Liberal també i contemporani de Cabrera, a qui l’any 1844 entrevistà personalment a Lió, on estava exiliat. Córdoba fa un considerable esforç d’imparcialitat, en molts casos presenta les versions de cada una de les parts i, només si considera que té proves suficients, es decanta per una d’elles. Però per damunt de tot, al meu entendre, és qui fa el major esforç d’investigació de tots. Fa un seguiment de Cabrera durant tota la guerra, quasi dia per dia i reuneix una quantitat ingent de documentació, com són la

multitud de “partes” de les batalles, així com la composició detallada de les forces de Cabrera a finals de cada any.

Francisco Cabello conjuntament amb Francisco Santa Cruz i Ramon Marià Temprado van publicar (en dos toms, l'any 1845 i 46) l'obra “Història de la guerra última en Aragón i València”. Els dos primers, van arribar a ser ministres de Governació i el tercer va arribar a ser subsecretari de Gràcia i Justícia, per tant, són autèntics prohoms del liberalisme en la seva vessant esparterista. Pedro Rújula, que ha reeditat l'obra recentment, diu que és un llibre escrit en clau política, en un moment que amb la caiguda d'Espartero, havien quedat relegats dels cercles de poder, i que utilitzen en part el llibre, que qualifica de “*publicística política con aspiraciones de historia reciente*”.

Reproduïxo a continuació, un fragment del seu capítol V, que crec que pot ajudar a situar-nos en la manera de pensar dels seus autors:

Cerca de tres años de guerra habían transcurrido y la facción no había arrastrado a sus filas a ningún hombre que por su saber, por sus riquezas o por su posición social mereciera llamar-se decente. Dos docenas de oficiales ilimitados que llegaron a serlo en las facciones del año 1823, y todos pobres i miserables, es la suma de notabilidades que Aragón i Valencia dieron a Carlos V. Más tarde fueron a servirle Cabañero i el conde de Cirat y algún otro. Pero diez o doce personas, un ciento de las que vulgarmente se dice que llevan camisa limpia porque ninguna es notable en ningún momento, ¿puede compararse con las innumerables que desde el principio se comprometieron abiertamente por Isabel II y la libertad?. Tantos grandes propietarios, tantos ricos comerciantes, tantos acreditados profesores i literatos, que con el uniforme de nacionales persiguieron a las facciones o defendieron los puntos fortificados, ¿no valen más que un ciento de personas no proletarias, no pérdidas como los demás facciosos, pero oscuras y sin títulos para ser respetadas i seguidas de sus compatriotas?

Antonio Pirala, és el darrer dels historiadors liberals estudiat en aquest article. Liberal destacat, que va arribar a ser, per un temps, governador de Biscaia, a part d'altres càrrecs rellevants, fa una descripció, potser no tant detallada com Buenaventura de Córdoba. Però he observat que en moltes ocasions, dóna per bones les descripcions fetes per aquest, fins el punt que crec que l'hauria de citar, a peu de pàgina, moltes més vegades del que ho fa, però també en moltes ocasions en canvia sorprenentment el desenllaç o bé hi afegeix comentaris, certament prou partidistes.

En aquesta publicació estudiarem tan sols el període que va des de la proclamació del pretendent Carles V, el dia 13 de novembre de 1833 a Morella, fins el 16 de febrer de 1836 en què és afusellada la mare de Cabrera, fet que representa un salt transcendent, fins el punt que, al meu entendre, hi ha un abans i un després. Un abans, en què l'espiral de la violència cada vegada va agafant més envergadura i un després en què aquesta es desborda i per molt de temps queda sense cap control.

He intentat analitzar totes aquelles informacions donades per cada un dels autors esmentats, que fan referència a actes de represàlies, com les que es fan sobre presoners de guerra, ja siguin afusellaments, afusellament estant ferits o deportacions a ultramar. També l'afusellament de ferits o malalts que estan en hospitals, masies i coves, la violència practicada sobre civils, la presa de familiars en condició d'hostatges, la utilització d'aquests en l'intercanvi per oficials del bàndol contrari, i, finalment, l'execució de familiars. I una vegada individualitzats fins a 46 d'aquests casos, he comparat el tractament que li donen cada un d'aquests historiadors.

Els fets

1.- Córdoba, Pirala i Calbo coincideixen que la proclamació de Carles V a **Morella** el 13 de novembre de 1833 es va fer sense disparar un sol tret i cap d'ells comenta que hi hagués represàlies contra les persones d'idees liberals en els 25 dies posteriors en què Morella restà en mans dels carlistes. Per tant, admeten tots, que va ser un inici net de la guerra per part dels carlistes, que en cap cas podria servir per justificar represàlies posteriors immediates.

2.- Pirala i Calbo ens parlen per primera vegada d'un fet prou rellevant: el primer empresonament de familiars; es tracta de la **dona i les tres filles del Baró d'Herbers** que van ser preses com a conseqüència de la segona acció d'aquesta guerra, la de Calanda, on les ja disperses tropes carlistes, després de la derrota de Morella, són novament derrotades pel coronel Linares l'11 de desembre de 1833. Cabello diu que van quedar a Calanda i que ningú els va faltar al respecte i que el fill petit és indultat.

3.- Córdoba ens dona la notícia de la primera execució de presos, que està datada a mitjans de desembre i es produeix a **Xodos**, on s'havia refugiat part de les restes de l'exèrcit carlista derrotat a Calanda. A la vista de l'arribada d'un batalló dels provincials de Lleó, molts aban-donen Xodos, entre ells Cabrera, però diu Córdoba: "*todos los que quedaron en Chodos fueron despues cogidos i fusilados*". Els liberals, doncs, serien segons aquests historiadors, els primers a practicar la guerra sense quarter, és a dir, afusellar els presos després d'un combat.

Hi ha un fet sorprenent que ens expliquen tant Córdoba com Pirala, que no està vinculat a accions de violència, però que ens ajuda a comprendre la forma de ser d'aquests primers dies de la primera Guerra Carlista. Després de les tres derrotes consecutives, els oficials carlistes es reuneixen el 19 de desembre al mig de la plaça de **Vistabella** i decideixen fer una votació secreta, amb urna inclosa, per tal d'elegir qui havia de ser el comandant de tots ells i així evitar la descoordinació i la indisciplina. Cabrera, que encara no era oficial, va fer de secretari i l'elegit va ser Marcoval. Aquesta actitud que fàcilment atribuiríem, per exemple, a una unitat anarquista de la passada guerra civil, en realitat va ser realitzada pels carlistes a finals de 1833.

4.- El 28 de desembre es afusellat, **Carlos Vitoria**, el governador de Morella que va proclamar Carles V, i també el comandant Vicente Gil.

5.- El 12 de gener de 1834 cau presoner el **Baró d'Herbers** i es afusellat a Terol.

6.- A mitjans de febrer de 1834 arriba la notícia a Cabrera de l'afusellament de **Marcoval, Corvasí, Soto, Monferrer, Soforas, Borrás** i altres, i diu Córdoba: "*Tales ejecuciones infundieron grave desaliento en las filas carlistas. Muchos valencianos i aragoneses las abandonaron para pedir indulto, y vióse Cabrera obligado a pasar a Aragón*". Pirala també en fa esment: *La situación de aquellos hombres era desesperada; la muerte cortaba sus pasos, se les presentaba en todas partes, y al verse tan perdidos, se mostraron heroicos: prefirieron morir matando a ser fusilados... Pero pronto se vieron sin recursos, encerrados entre breñas, y batidos i perseguidos como fieras*".

Per la seva banda, Cabello, creia que una major repressió, hagués resolt el problema de la insurrecció: *“Pero la conducta del gobierno en 1834 fue muy distinta de la del año 1844. En este año los conatos, las simples sospechas de querer tomar parte en la rebelión, eran castigadas con la pena de muerte. Los oficiales fusilados en Caspe llegaron al país cuando ya no había un faccioso. Y por sospechas de que venían a la facción, puesto que entraban de Francia, donde estaban emigrados sufrieron la última pena sin formación de causa... No sucedió lo mismo en 1834... cada mes se daba un indulto... Cierto que los jefes y oficiales cogidos eran fusilados”*. Ens trobem, doncs, davant la confirmació del sistemàtic afusellament d'oficials carlistes.

7.- A primers de març de 1834 Cabrera ataca una columna que portava a Morella al nou Governador i, per primera vegada en aquesta guerra, els carlistes fan presoners i els conserven la vida, com reconeix Pirala, a l'explicar la presa de **Vilafranca** (els Ports) dient: *“disfrazando para ello a los cazadores que le acompañaban con los uniformes de los soldados que hizo prisioneros bajo los muros de Morella”*.

També Córdoba explica aquesta audàcia de Cabrera, que disfressa els seus homes amb les robes dels presos i entra a Vilafranca enganyant els liberals, crida l'alcalde perquè convoqui tots els milicians del poble, per tal d'anar a perseguir Cabrera i, quan els té reunits a la plaça, els diu que ell és Cabrera, que si volen poden començar el combat *“o si VV lo juzgan mas prudente, vengan las armas y vuelvan a sus tareas respectivas, que es lo que les conviene”*, tots van entregar les armes i se'n van anar a casa, per primera vegada deixa en llibertat presos. Cabrera s'emportà en aquesta audaç operació 60 fusells i els fons de contribucions, i no va disparar un sol tret ni va cometre el més mínim acte de violència, aquests fets son també confirmats per Pirala.

I no solament això, sinó que Córdoba segueix explicant que les seves tropes continuaren cap a Montalvan on diu: *“se dio libertad á los prisioneros, entregando Cabrera como pagador 4 reales á cada soldado para el viaje y 20 reales á los oficiales”*. És aquesta la segona vegada que Cabrera allibera tots els presos que té.

Aquest és el comportament que Buenaventura de Córdoba atribueix a Cabrera quan ja feia 5 mesos que havia començat la guerra. No cal remarcar la brutal diferència en el tracte d'uns i altres. Mentre els liberals afusellaven sistemàticament els presos, Cabrera els deixa en llibertat i fins i tot, en aquesta ocasió, els dóna diners per les despeses del viatge. Llàstima que uns i altres no haguessin fet el mateix durant els transcurso de tota la guerra.

Calbo i Rochina, en canvi, dóna una versió molt diferent del combat de prop de Morella, i ens diu: *“los carlistas quedaron dueños del campo en que recogieron algunos fusiles, varios pertrechos de guerra y ocho prisioneros; cuatro de estos lograron fugarse, pero los otros desgraciados fueron fusilados de orden de Carnicer en represalia de la anterior ejecución de Calanda”*. Els números de Calbo no quadren ja que si Cabrera només disposava dels uniformes dels quatre presos, com va poder enganyar la guarnició, la població de Vilafranca i el seu mateix alcalde, fent-los creure que tota la columna era liberal?

Naturalment Calbo no pot fer esment de la intrèpida entrada de Cabrera en aquesta població, ni de la posterior posada en llibertat dels presos, ja que per això és imprescindible comptar amb un nombre important de presos que ell no esmenta. Quedaria doncs seriosament qüestio-nada, de bon principi la imparcialitat de Calbo y Rochina, si no fos perquè, sorprenentment, en l'apèndix de la seva obra introdueix unes ampliacions que ell explica així: *“Después de los detalles sobre la niñez de Cabrera continuaremos*

otros interesantes respecto a la guerra descrita, y por el orden cronológico de las fechas en que acaecieron. Con lo cual dejamos terminada la Historia de Cabrera y de la guerra civil en Aragón, Valencia y Murcia”.

Sembla, doncs, com si una vegada acabat el llibre, hagués rebut noves informacions que contradeien el que ell havia escrit, podria ser la publicació del primer tom de Córdoba i que ell, posteriorment, devia comprovar i donar per bones, fins el punt d’afegir-ne fins a 27 modificacions o ampliacions en aquest apèndix, encara que al preu de contradir-se clamorosament.

En qualsevol cas, cal reconèixer l’honoradesa que demostra amb aquesta manera de procedir. I es en l’apèndix, on diu: *“Sabedor Cabrera de que los habitantes de Villafranca del Cid se habían decidido a favor de la Reina dispuso sorprenderlos, para cuyo fin disfrazó a sus soldados con los uniformes de los que había hecho prisioneros, con lo cual engañados los urbanos de Villafranca, no opusieron obstáculo alguno a su entrada en la villa”.*

Quan Pirala ens conta l’entrada a aquesta població ho diu molt clarament: *“Cabrera con su gente, se dirigió a la población, en donde le recibieron en la creencia que eran tropas de la reina, como indicaba su traje”.*

8.- El 29 de març de 1834 diu Córdoba que Cabrera va aconseguir la capitulació de **Daroca** *“Cabrera en persona fue a conferenciar con los sitiados, y se estipuló que entregado el fuerte, armas i pertrechos de guerra serian puestos en libertad. Esta capitulación fue cumplida por ambas partes”.* És una nova demostració per part de Cabrera de respecte als presos i de no cometre cap atrocitat amb ells i Cabrera allibera presos per tercera vegada.

Pirala confirma els fets de Daroca en dir: *“Se avistó el deán de la colegiata con Cabrera: pasó este a conferenciar con algunos sitiados, y estos entregaron el fuerte, armas y pertrechos, quedando el libertad”.*

Calbo y Rochina, novament no en el text principal, sinó en l’índex, ratifica exactament l’afirmació de Córdoba.

Cabello també confirma els fets i diu: *“...sin dificultad se ajustó la rendición y desarme de los soldados”.* Oblida dir que es va deixar en llibertat els soldats.

9.- El dia següent hi un important combat a **Castejoncillo de Alarba** amb 500 homes i uns 50 cavalls per banda. Després d’una hàbil estratègia de Cabrera, es guanya l’acció, la major part de la infanteria liberal queda presa, excepte 11 homes que es fan forts a la casa fortificada del poble. Córdoba n’explica la situació: *“Cabrera la sitió y reducidos sus defensores al último extremo ofrecieron rendirse. Con esta seguridad se aproximó acompañado de cuatro hombres, y recibió una descarga á quemarropa que dejó muerto en el acto a un carlista, y acribillada la levita y el sombrero del mismo Cabrera. Encolerizado éste incendió la casa, y los sitiados, próximos a ser presa de las llamas, rindieron se a discreción (sense condicions). En el acto fueron pasados por las armas los 10 soldados y el sargento que les mandaba”.* Aquesta és la primera referència d’afusellament de presos per part dels carlistes que fa Córdoba. Tot fa pensar que si no hi hagués hagut una actuació tan traïdora, i s’haguessin comportat com els de Daroca el dia abans, haguessin quedat presos i en vida, igual que la resta els seus companys de l’acció de Castejoncillo.

Calbo i Rochina tampoc parla d'aquest fet, en el text principal, però, una vegada més és en l'índex on, llavors sí, diu: *“y que después de haber ofrecido rendirse hizo una descarga a quemarropa, cuando confiado en su promesa, se acercaba Cabrera, acompañado de cuatro hombres, lo cual irritándole le movió a ponerle fuego a la casa y fusilar al sargento y soldados que la ocupaban, cuando ya presa de las llamas se rindieron a discreción”*.

Cabello en dóna una versió prou diferent i que, com sempre, serà la més dura per a Cabrera: *“Ocho soldados y tres nacionales que se defendían heroicamente en una casa, y que se rindieron después de haberse abrasado hasta los cimientos, fueron fusilados por las furiosas exigencias de Cabrera que no se atrevió a resistir Carnicer a pesar de que alababa tanta valentía”*.

Pirala, anys després, en fa una descripció intermèdia i diu: *“Unos ocho soldados y tres urbanos pudieron guarecerse en una casa de Castejoncillo; pero la ven arder, se defienden obstinadamente, y por no ser presa de las llamas se rinden, siendo pasados por las armas en el acto, en venganza, se ha dicho, de haber engañado a Cabrera acribillando a balazos su levita y matando a uno de los suyos”*. Com veurem, no es la primera vegada que Pirala pràcticament copia la descripció feta per Córdoba però hi introdueix elements per tal de sembrar dubtes sobre l'actitud de Cabrera.

10.- Novament, doncs, els carlistes havien fet un crescut nombre de presoners i, a diferència dels liberals, que podien empresonar-los en qualsevol de les nombroses fortaleses que posseïen, els carlistes, en no tenir un punt on dipositar-los, els havien de portar amb ells on anessin, amb la problemàtica que això comportava per l'agilitat de les marxades. D'altra banda, portaven ja cinc mesos de guerra i, fins llavors, els liberals afusellaven tothom. Als carlistes se'ls començava a acabar la paciència de deixar-los sempre en llibertat i això va plantejar una discussió entre Carnicer i els seus oficials, diu Córdoba:

Querían algunos plantear un sistema de represalias, fundándose en que á los suyos no se les daba cuartel, y que en las gacetas del gobierno de Madrid se leían todos los días partes de fusilamiento y bandos de severidad y rigor. Añadían que había cierto descontento en las filas carlistas porque no se imitaba esta conducta ni vengaban las muertes de Hervés, Marcoval, Victoria, Corvasí, Soto, Saforas y otros. Invocaban el principio de que en la guerra domina el derecho del más fuerte, y que eran precisas las represalias. Otros sostenían que sería conveniente ensayar antes un sistema de lenidad contrario á las represalias y ejecuciones; pero que si no se obtenían buenos resultados tendría que apelarse á medidas de rigor, Cabrera fue de esta opinión, y votó la libertad de los prisioneros.

I acaba Córdoba: *“Los prisioneros fueron puestos en libertad”*.

Per quarta vegada, doncs, els carlistes alliberen els seus presoners.

Es aquí on l'historiador liberal tortosí fa una primera reflexió:

¿Cómo Cabrera, cuyos sentimientos eran tan humanos; cómo Cabrera, que antes de abrazar la causa de D. Carlos no desplegó esos hábitos de ferocidad que ya en la adolescencia de muchos hombres explican su carácter y sus tendencias, fue llamado dos años después el tigre, el verdugo del maestrazgo?..... Cabrera estudiante fue travieso, pero no cruel; valiente pero no sanguinario. Cabrera guerrillero continuaba en 1834 siendo travieso y valiente, pero no sanguinario y cruel. ¿Hubo pues alguna causa para ese gran cambio moral que según fama pública experimentó Cabrera cuando apareció como el tipo y la personificación de todos los crímenes y de todos los horrores?

Pirala, sobre aquest mateix fet, novament dóna per bo el relat fet per Córdoba i diu: *“Embarázabale al carlista el considerable número de prisioneros que llevaba, y se puso a discusión su muerte. Muchos querían vengar en ellos los continuos fusilamientos de sus compañeros; pero Cabrera se opuso, porque le horrorizaba la sangre fuera del campo de batalla, y los prisioneros fueron puestos en libertad. Tan honrosa humanidad había de ser luego desmentida”*. Pirala reconeix, doncs, la humanitat de Cabrera, però com a historiador liberal militant devia considerar que no podia elogiar Cabrera i deixar-ho així, i llavors afegeix allò de *“había de ser luego desmentida”* i així desdibuixa el seu elogi.

Tant Calbo y Rochina com Fernando Cabello no comenten aquest fet.

11.- Cabello, respecte de l'acció que hi ha el 6 d'abril quan Carnicer passa l'Ebre i va en direcció a **Falset**, diu que són afusellats pels carlistes 40 presoners, ni Córdoba, ni Calbo, ni Pirala que esmenten l'acció, no confirmen els afusellaments.

12.- A primers d'abril de 1834 Córdoba ens diu que són presos a Celma, i afusellats a Iguada, el general carlista **Romagosa** i l'oficial Plandolit que havien entrat per comandar les forces de Catalunya. I el 25 del mateix mes, en l'acció de Lydon, els liberals fan quaranta presos, entre ells dos oficials que són afusellats, i que Calbo i F. Cabello identifiquen com Jover de Mequinenza i Francisco Orna, i dies després és a Paüls on es derrotada la partida de **Vicente Fibla** que és fet pres i afusellat. Per tant, malgrat que els carlistes alliberen per tres vegades els seus presos, els liberals els continuen afusellant, en especial els seus oficials.

13.- Per aquells temps va començar la lluita entre carlistes i liberals per controlar la informació dels moviments de les tropes d'uns i altres. I eren uns i altres qui exigien aquesta informació als ajuntaments i justícies de cada poble, i tan els uns com els altres els amenaçaven amb càstics i fins i tot amb la mort, si no els informaven o si passaven informació a l'enemic, i ho feien tots dos bàndols en la creença de cada un d'ells, que representava l'autoritat conferida per la reina o el rei segons el cas. La situació, doncs, de justícies i ajuntaments era prou penosa, i més endavant va ser, fins i tot, el detonant de l'afusellament de la mare de Cabrera. De tota manera, ja el juny de 1834, Pirala i Calbo esmenten per primera vegada les coaccions que els carlistes exercien sobre els ajuntaments.

Pirala ens diu que Carnicer va fer bastonejar ajuntaments i va amenaçar de mort als que donessin avisos dels seus moviments i també explica que en un ofici del Capità General d'Aragó, de data 7 de maig, es deia: *“en vista de estos excesos se mandó prender a los padres y hermanos de Carnicer y demás jefes carlistas, exceptuando las mujeres, previniéndose además al gobernador de Alcañiz fusilase a cuatro carlistas que hubiese en aquel punto, en represalias de dos paisanos de Valderrobles”*. Per primera vegada Pirala informa de represàlies directes sobre familiars d'oficials carlistes per tal de condicionar l'activitat d'aquests, si bé, de moment, les dones encara quedaven al marge. També Calbo, referint-se a les activitats de la partida de Carnicer diu: *“merodeando á mansalva por los pueblos cobraron las contribuciones é impidieron por el terror que las justicias diesen los partes que el gobierno exigía acerca de la posición y fuerza que mandaba Carnicer”*.

14.- A l'estiu de 1834 es produeix un fet que crec és de gran transcendència, tant perquè clarifica el comportament de cada una de les parts, com per les conseqüències que tindria en el futur. Buenaventura de Córdoba ens explica que el 18 de juliol de 1834 Cabrera es retira a la masia de Barrina situada a les muntanyes d'Horta, per restablir-se d'uns dolors reumàtics que tenia, l'acompanyen dos carlistes tortosins anomenats Matamoros i Monverde, també malalts i amics de Cabrera. El dia 1 d'agost Cabrera, ja restablert, abandona la masia i a l'endemà les tropes liberals, que el buscaven, encerclen la masia i agafen presos els dos amics de Cabrera, aquest, tement que fossin afusellats com era costum, travessa els Ports de Tortosa fins trobar la partida de Vallès que li deixa 40 homes i va a Alfara, sorprèn i fa presonera la guarnició mentre estaven a missa, i diu Córdoba: *“Como el objeto que Cabrera se propuso con esta sorpresa fue salvar la vida de Monteverde y de Matamoros, envió un oficio al gobernador de Tortosa proponiendo un canje, y si no era admitido la guarnición de Alfara sufriría la misma suerte que tuviesen Monteverde y Matamoros; pero Cabrera recibió aviso de que se había dado orden de prender á su madre para salvar la vida de los prisioneros de Alfara. Monteverde y Matamoros fueron fusilados, y Cabrera puso en libertad á los prisioneros por no comprometer la existencia de su madre”*.

Córdoba, criticat algunes vegades pels altres historiadors, que l'anomenen “*su biógrafo*” no fa cap comentari d'aquest fet. No elogia l'actitud de Cabrera d'intentar salvar la vida dels seus amics, oferint moltes més vides a canvi. No critica l'actitud del governador d'afusellar els dos carlistes, tot i que, va posar en risc la vida de tota la guarnició d'Alfara, tampoc critica la covardia de prendre com a ostatge la mare de Cabrera i, per acabar, tampoc elogia l'actitud de Cabrera que, malgrat l'afusellament dels amics i la presa com ostatge de la seva mare, deixa en llibertat tota la guarnició d'Alfara. Al menys en aquest episodi, a Córdoba sembla que el pot la seva militància liberal, la seva imparcialitat, present en la major part de la seva obra, desapareix, i no condemna la inhumana i cruel actitud del governador de Tortosa Manuel Bretón ni ressalta la noblesa de Cabrera que torna a alliberar per cinquena vegada tots els presos, malgrat que continuen els afusellaments i la presa d'ostatges per la part contrària.

Pirala en canvi, després de confirmar fil per randa els fets tal com els explica Córdoba, en fa el següent de comentari: *“Este precedente debió hacer más cauto a su hijo, que, proponiéndose continuar arduosamente la guerra, había de exponer a su madre a ser, como ahora, objeto de represalias; pues a medida que se fueran encendiendo las pasiones, se relajarian los más respetados vínculos sociales, y ni las mujeres, ni aún las ancianas, se verían libres de ser consideradas como los hombres, ya para contener un exceso, ya para vengar una muerte. Ejemplos tenía Cabrera en Navarra, donde en represalia habían sido fusiladas mujeres. Poco previsor anduvo Cabrera en esta ocasión, respecto a asegurar, ya que no la existencia, que no creía atacasen a ella, su tranquilidad al menos.”* Pirala mereix, per aquest comentari, no tant sols els retrets de falta d'imparcialitat fets a Córdoba, sinó que, a més, encara té el desvergonyiment de renyar Cabrera pel fet de continuar la guerra tenint la seva mare presa; és a dir, Pirala dóna suport a la presa de la mare de Cabrera com ostatge i, a més, dóna a entendre que el que havia d'haver fet Cabrera a continuació, era entregar-se o, si més no, abandonar la lluita.

Pitjor és encara, la referència que sobre aquests fets fa Calbo y Rochina ja que situa els fets a la primavera, quan en realitat van tenir lloc a l'agost, diu que Cabrera era sergent, quan era ja comandant, no parla de l'empresonament de la mare de Cabrera i

diu: *“pues habiendo Cabrera ocupado un pueblo y apoderándose de algunos urbanos que lo defendían, tan luego como los tuvo en su poder volvió a notificar y exigir la libertad de los suyos: no tuvo lugar esta, y habiendo sido pasados por las armas los referidos dos carlistas, Cabrera dio el primer paso en el camino de las represalias habiendo echo expiar con la vida de otros dos desgraciados, el poco caso que se hizo a su amenaza”*.

Sobre l'afusellament d'aquests dos urbans, cap dels altres historiadors en fa referència, no deixa de ser interessant, però, que digui que era el primer pas en el camí de les represàlies, admetent, doncs, que fins llavors no l'havia practicat. De tota manera, en l'apèndix que abans s'ha esmentat, sorprenentment Calbo y Rochina canvia de nou totalment la seva versió i diu: *“...logró hacer prisionera a la guarnición, a la que a pesar de haber sido fusilados Monteverde i Matamoros, deja en completa libertad”*. Tot i així, continua no parlant de l'empresonament de la mare de Cabrera, ho fa molt més endavant quan finalment explica les circumstàncies de l'execució de Maria Griñó.

15.- Córdoba ens explica també un fet ocorregut a finals d'agost de 1834 una acció que tingué lloc entre Alloza i Verge, diu: *“fue atacado Carnicer por una división de la reina, y a pesar de haberse sostenido con serenidad no pudieron los carlistas resistir una impetuosa carga de caballería que causó más de 40 muertos, y casi todos los heridos fueron fusilados en el campo de batalla”*. És aquesta la primera notícia d'afusellament de ferits de tota la guerra i en són novament els liberals els autors. Pirala confirma la versió de Córdoba quan diu: *“matándole cuarenta hombres y fusilándoles la mayor parte de los prisioneros que hizo”*. La variant és que ell no menciona que fossin ferits.

16.- El 4 d'octubre es produeix la presa dels forns de Mas de Barberans, per una vegada tots els historiadors coincideixen a dir que els defensors no van acceptar la capitulació, però després es van veure obligats a rendir-se a discreció. El capità i el sergent que els manaven van ser afusellats i els soldats van acceptar afegir-se a les tropes de Carnicer. És aquesta la primera ocasió en què els carlistes afusellen algun pres, en aquest cas, un oficial i un sargent

17.- 13 de desembre de 1834, Cabello informa de l'afusellament de dos oficials carlistes, Lerín y García de Gúdar, a Quinto i Pina. Calbo també informa d'altres quatre afusellaments de la partida de Montañés i de dos oficials més anomenats Joaquin Bayra i José Matas.

18.- El 19 de desembre de 1834 només Córdoba ens dóna notícies d'un fet prou singular: sembla que Cabrera va descobrir una trama per assassinar-lo en la que estaven implicats sis dels seus soldats i un sergent, diu: *“los cómplices confesaron la verdad, añadiendo que viviese alerta pues se había puesto precio a su cabeza. Corrieron inminente riesgo de ser pasados por las armas, pero considerando Cabrera que su fuerza iba a diseminarse, perdonó a los culpados, diciendo que la ofensa era personal”*. Tampoc en un cas aparentment tan propici, Cabrera va obrar violentament.

19.- Cabello informa que el 24 de desembre de 1834 són afusellats a La Galera tres oficials carlistes: Valles, el Guerrista i Papaceite. I a Xàtiva, l'oficial Magrané. Continuava doncs, l'afusellament sistemàtic d'oficials.

20.- El 12 de gener de 1835 Pirala ens fa conèixer un Ban de Nogueras als habitants del Baix Aragó en què s'imposen multes, desterraments i afusellaments als civils que “*entregaban o hacían porque se les interceptaran los partes, se mandaba prender a las mujeres e hijos de los carlistas; recordaba la oferta de 1.000 duros por la prisión o muerte de Carnicer, y de 300 por la de cualquier de los otros cabecillas*”. Queda així confirmada l'afirmació dels soldats que van voler matar Cabrera que hi havia preu pels caps dels oficials carlistes.

El 10 de febrer de 1835, Cabrera s'ha desplaçat fins a Zúñiga per donar compte a Carles V de la desastrosa situació de l'exèrcit d'Aragó i explica les represàlies que reben dels liberals que val la pena reproduir.

Dura y fuerte ha sido la persecución que hemos sufrido en los últimos meses del año anterior, y crueles los medios de que se han valido los cristinos para exterminar al partido que defiende la legitimidad de España. Cerradas las masias y casas de campo, tapiadas las ermitas, prohibida la extracción de toda clase de víveres de los pueblos bajo la última pena, que se aplica sin consideración a categorías, clase ni sexo, fortificadas las villas i aldeas, no tiene el partido realista otro abrigo que el de la inclemencia, ni otro conducto para buscar la subsistencia que atacar algunos pueblos fortificados, y logrando encerrar las guarniciones dentro de los fuertes, apoderarse de los comestibles que hay en las casas de los vecinos pacíficos, para con ellos alimentar una vida tan penosa. Esto, unido a que los que caen en poder de los enemigos son fusilados, y si, a alguno se le conceden momentos de existencia es para hacerles espirar en la puerta misma de su casa, de lo cual pudiéramos citar a V.E. muchos ejemplos, mientras nosotros por mucho tiempo enviábamos los prisioneros a sus casas como lo hicimos con los aprehendidos cerca de Castellfort, Daroca, Castejoncillo y otros puntos, ha hecho decaer el ánimo de aquellos voluntarios.... Tampoco respetan los enfermos y heridos capturados en las cuevas y masias, degollando a los unos en las camas y a otros quemándolos vivos, como ejecutó dos veces en los puertos de Beceite un jefe de la partida llamada del Oli. Los padres, hijos, esposas, hermanos, y hasta los remotos parientes de los llamados facciosos, son encarcelados unos y expulsados otros de sus domicilios, cuyas terribles medidas y las de enviarse a Ultramar a varios realistas, han hecho decaer hasta tal extremo la fuerza moral de nuestro partido, que la desconfianza impera en la mayor parte de los que con las armas en la mano le sostenían, escondiéndose hasta de sus amigos para buscar un asilo donde permanecer ocultos por miedo de ser descubiertos.... Otro extremo hay de mucha importancia, y es que en la división del brigadier Carnicer hemos usado un sistema de lenidad contrario al de rigor adoptado por los enemigos, y los voluntarios se quejan, pues dicen que si el enemigo los coge son fusilados, y nosotros lo hacemos al contrario dando libertad a los prisioneros.

Aquestes paraules realment reflecteixen la realitat que els historiadors liberals hem vist que anaven explicant, amb l'única excepció de les matances de Beseit que Cabrera atribueix a la partida de l'Oli.

22.- El 6 d'abril es produeix l'afusellament del brigadier Carnicer, després d'haver estat descobert i fet pres quan intentava anar al País Basc a rebre instruccions de Carles V. En aquell moment, es donava el cas que tots els comandaments que havia tingut fins llavors Cabrera eren morts, però cap havia mort en combat, tots havien estat fets presos i afusellats. Sobre aquest fet, alguns historiadors han especulat si Cabrera havia donat informació a les autoritats liberals per tal de facilitar la detenció de Carnicer i, per tant, el seu afusellament. Per tant, l'acusaven d'un crim extraordinàriament greu.

Córdoba ho descarta totalment ja que diu que només hi podien haver dos motius per aquesta *alevosía* l'ambició o la venjança i descarta les dues, ja que en el seu dia Carnicer

li havia ofert el comandament a Cabrera que, llavors disposava de 135 homes, quan Carnicer en tenia 9, i aquest ho va rebutjar i, d'altra banda, tenien molt bones relacions. A més, aporta una declaració de l'oficial que acompanyava Carnicer i que just abans havia acompanyat el mateix Cabrera en el viatge al nord, en què aquest confirmava que havien pres molt poques precaucions pel viatge, com a causa de les seves detencions.

Calbo i Rochina afirma que no hi ha cap dada per sostenir aquesta acusació i que si no apareixen, diu categòricament: *“quede sentado en la historia que Cabrera no delató a Carnicer”*.

Fernando Cabello pel contrari diu que: *“La opinión pública y cuantos sirvieron a las ordenes de aquel, señalaron a Cabrera como su asesino. Carnicer, carlista tolerante, y Cabrera apostólico furibundo. Carnicer valiente pero humano; Cabrera sanguinario y feroz...”* I en dóna la prova: *“Conocemos, es muy amigo nuestro el alcalde que dio estas noticias a Teruel i Zaragoza y si bien no hemos querido ni intentado siquiera arrancarle este secreto porque conocemos su probidad...”* És a dir, no informa sobre la identitat del personatge del qual es val per fer l'acusació. Cal recordar que quan Fernando Cabello escriu el llibre Cabrera és viu encara i encapçalava el carlisme, mentre que Carnicer o Quilez ja són morts i, per tant, se'ls pot citar favorablement sense cap problema.

Pirala, entra en qüestió dient: *“La historia no puede juzgar sin pruebas; pero puede acusar por indicios, por convicciones”*. I, a continuació, reproduïx íntegrament les dues pàgines del llibre de Cabello i les de Córdoba, per aquest ordre i al final també i afegeix un escrit anònim, encara que ell diu que és *“un testimonio respetable por la categoría de la persona, a la cual conocemos...”*. Però que no identifica, igual com Cabello tampoc fa amb el seu anònim, que també vol incriminar Cabrera i, per tant, dóna d'alguna manera aparença de realitat a la participació de Cabrera en la captura de Carnicer

21.- És curiosa la descripció que fa Cabello de com era Cabrera quan va prendre el comanda-ment el 9 de març de 1835:

Desde este día las crueldades de Nerón y las maldades de Calígula en Roma, las brutalidades de Jeffreys y Kirk en Inglaterra, la ferocidad de Collot y Carrier en Francia, podrán correr muy bien en la Historia como vicios comunes, como faltas de imaginaciones acaloradas. Las tribus de Oriente y los ranchos africanos no ofrecen un catálogo tan largo y constante de víctimas inmoladas a su insociabilidad. El feroz placer de verter sangre, el de verter el de los valientes después de la pelea, el gozarse en el espectáculo de matar, el de presenciar las angustias y congojas de las víctimas, el asesinar a los hombres más inofensivos y aún a sus más parciales, fueron los instintos, forman la vida de Cabrera.

23.- Calbo i Pirala ens expliquen que el dia 30 d'abril de 1835, el capità general d'Aragó Antonio Maria Alvarez va publicar un ban que deia:

que por cada individuo de los pueblos de aquel reino que se hallara entre los carlistas se exigirán 320 reales mensuales hasta que constara haber sido aprehendido, presentado o muerto; que los ayuntamientos harían efectiva dicha cantidad de los bienes de los rebeldes, sus familias y parientes inmediatos; que en caso de que no los tuvieran se hicieran efectivas por repartimiento entre el vecindario, con excepción de los individuos de la milicia urbana voluntaria y terratenientes forasteros; respondiendo los ayuntamientos con sus personas y bienes mancomunadamente del puntual cumplimiento de estas disposiciones”.

Córdoba ens diu al respecte:

En el Maestrazgo, bajo Aragón y otros puntos se publicaron bandos severos para reprimir el movimiento carlista. La pena de muerte, los confinamientos, multas, y otras medidas de terror, adoptaron se como salvadoras y supremas, ya por creerse que los indultos no bastaban a reconquistar la paz, ya porque el rigor se considerase como un medio de gobierno o de represión para contener a los disidentes... es indudable que algunas medidas, lejos de escarmentar, exasperaban.

L'1 de maig de 1835 el general Zumalacàrregui envia a Cabrera una còpia del conveni d'Elliot que havien signat els dos exèrcits del nord, per acabar amb la guerra sense quarter que seguien tots dos, amb l'advertiment que "*si no observan este con las fuerzas de V. No de cuartel a los suyos*". Curiosament Zumalacàrregui, que no ha passat a la història com un personatge cruel, recomana a Cabrera, que si li maten els presos, ho faci ell també, consell que Cabrera no seguirà en proude temps, encara que a ell ja el tracten de tigre.

24.- Pirala informa que el dia 9 de maig de 1835 els carlistes van assassinar els urbans de Valdeltormo "*lo cual infundió la consternación en aquellas inmediaciones*" aquest fet no és recollit ni per Córdoba, ni per Calbo, ni per Fernando Cabello.

25.- El 23 de maig Cabrera aconsegueix entrar a Casp, segons Córdoba: "*4 urbanos que fueron alcanzados antes de poder guarecerse en el castillo o salir del pueblo, se hallaron al día siguiente muertos en la cercanía del mismo*". No aclareix si van morir lluitant o van ser fets presoners i després afusellats.

Calbo per la seva banda diu: "*Los carlista fusilaron a su salida dos urbanos que habían preso, igual suerte tuvo el cortante de la villa*".

Cabello diu: "*cinco nacionales, que por estar de avanzada lejos no pudieron replegarse al castillo fueron cogidos y fusilados por orden de Cabrera*".

Pirala ens dóna la següent versió: "*fusila a cuatro o cinco nacionales que hizo prisioneros*", i en la retirada posterior la columna de Nogueras va tallar una guerrilla de sis homes que van ser afusellats "*después de recibidos los auxilios espirituales*", segons Córdoba, en represàlia dels urbans de Casp.

26.- A finals de maig de 1835 Cabrera publica una proclama on denuncia la crueltat dels bans de Llauder, Nogueras, Alvarez. Lorenzo, Rodil i altres, i denuncia l'engany d'alguns indults: "*ya veis la suerte que han tenido los que se acogieron a varios indultos, que cuando más tranquilos vivían fueron presos los mozos y casados que habían figurado entre nosotros como oficiales en el Bajo Aragón y Maestrazgo, y con muy pocas excepciones los mozos fueron destinados a los cuerpos de la Habana, y los demás a los presidios de Cádiz, Cartagena y Alicante*". És aquesta la primera acusació d'incompliment dels beneficis dels indults, que cal reconèixer els liberals feien sovint, i de deportar-los a ultramar.

27.- A primers de juliol Cabello dóna notícia de l'ocupació de Sorita per les tropes de Cabrera i Forcadell, aquesta població estava defensada per vuit nacionals i 25 desplaçats de València que van capitular després d'un curt tiroteig a condició d'entregar les armes i marxar lliurament a les seves cases. "*Cumpliose lo pactado con los de Valencia, más no con los de Zurita, de los cuales fueron fusilados cuatro el día 11 en Codoñera*". Cabello

continua amb una narració dramàtica: *“Dos de estos desgraciados, Francisco Daudén y Pelegrin Gil, eran ancianos que a penas podían andar, y los otros dos, hijos de don Rafael Fuster, de 16 y 18 años. A las súplicas que se le hicieron a favor de estos niños contestó que su padre podría librarlos presentándose a ser fusilado. Al oír la madre una condición tal brutal, cayó desmayada y a su lado muerto como de un rayo el tercer hijo que llevaba a sus pechos”*. Val a dir, que en els dos toms de Fernando Cabello hi ha un total d'onze làmines molt ben il·lustrades, totes ells son monotemàtiques, l'assassinat massiu de presos, entre les quals hi ha la que acabem d'exposar i, en deu d'elles, figura Cabrera en primer pla contemplant les execucions.

Pirala confirma exactament la versió de Cabello en la primera part, en canvi no parla gens de la descripció posterior del suplici dels afusellats.

Córdoba no dóna raó de l'ocupació de Sorita, sinó que pel contrari diu: *“El 8 de julio quiso hacer una correría hacia la huerta de Tortosa y pueblos comarcanos, dirigiéndose a Paüls, cercanías de Cherta, Aldover y arrabales de aquella plaza. Durante la expedición se le incorporaron 318 hombres, desarmados casi en su totalidad, y los condujo al depósito que había establecido el los puertos de Beceite”*.

Calbo y Rochina tampoc fa esment d'aquesta ocupació de Sorita.

28.- És Córdoba, qui ara explica, que a primers d'agost de 1835 Quilez i el Serrador van entrar a les Coves de Vinromà la guarnició del qual, amb excepció del capità Bautista Vidal, es va passar als carlistes i aquest no va tenir més remei que entregar-se; *“y como entonces no se daba cuartel corrió gran peligro de ser fusilado. Pero habiendo ofrecido no tomar las armas quedó prisionero, y canjeado luego por el padre de D. Vicente Ciurana, oficial procedente del cuerpo de Carabineros que se había unido a las filas carlistas. Faltó Vidal a su promesa, y pocos días después, armó una partida de francos que no daba cuartel a los prisioneros”*. És aquesta la primera vegada que trobem que un familiar pres com a ostatge, és utilitzat en un bescanvi per un oficial liberal, a qui s'havia perdonat la vida.

29.- També a primers d'agost de 1835 Pirala fa una primera denúncia de la crueltat amb què de vegades actuaven els liberals.

Es muy común en la guerra apelar a la crueldad cuando se sufren reveses y no se tiene fe en repararlos por otro medio. Así se vio a los liberales querer reparar su falta de actividad y sus desaciertos y detener el creciente desarrollo, que merced a sus propias culpas, adquirieron los carlistas con medidas tan extraordinarias como ilegales; con providencias que se llamaban fuertes porque eran crueles; eficaces porque eran destructoras. Bandos de destierro, de confiscación, de muerte y exterminio aparecían en todas partes.

30.- A mitjan agost de 1835, Córdoba parla de la capitulació de la guarnició de Vallderoures *“con pacto de poder marchar a Zaragoza, que fue cumplido”*. Els carlistes deixen en llibertat tots els presoners per sisena vegada.

31.- Novament un reconeixement liberal, aquesta vegada de Córdoba, dels excessos comesos *“No cesó de llamar la atención pública esta serie de ventajas obtenidas por los defensores de D. Carlos y creyose otra vez que la adopción de medidas extralegales o extraordinarias bastaría a contener sus progresos. Publicaron se de nuevo por varios*

capitanes y comandantes generales bandos de muerte, destierro y confiscación; se hizo responsables a los padres, hijos, hermanos y esposas de los actos del hijo, del padre, del hermano y del esposo; el derecho de represalias que Escipión llamaba cruel y bárbaro y Cesar no admitió nunca, diciendo que era cosa de menos valer vengarse de los prisioneros infelices y desarmados, se introdujo en España durante la guerra civil del siglo XIX. Sin embargo las filas carlistas se engrosaban”.

32.- 28 d’agost de 1835: Pirala ens diu en referir-se a l’entrada de Cabrera a Sogorb: *“Recibió parte de cuanto había pedido, hizo que recogieran todos los caballos útiles, ordenó la presentación de armas, monturas, municiones y demás efectos de guerra, y prescribió tolerancia con todas las opiniones. Estuvo en sesión con el ayuntamiento, visitó al obispo, con quien conversó sobre el estado de la guerra, y en vista de la aproximación de Noguerras, dio las disposiciones que creyó convenientes”.*

33.- El 9 de setembre Córdoba informa que Cabrera entra a Rubielos on la guarnició després d’una aferrissada lluita, que explica amb tot luxe de detalls, i acaba: *“Los carlistas se apoderan del primer recinto; sigue la defensa con obstinación y el ataque con más encarnizamiento; los gritos de los unos se confunden con los clamores de los otros, ni se oyen las voces de cuartel, ni la palea cede un momento: 72 cadáveres de urbanos y provinciales de Ciudad-Real quedaron al pie de aquellos incendiados muros, entregados unos sus vidas a las bayonetas carlistas, otros a las balas. Cabrera dejó 10 muertos y se llevó 31 heridos. Sin pérdida de tiempo marchó a Linares...”.*

Cabello dóna una visió completament diferent de la part final:

Aun en tal estado se defendían con valor i serenidad, pero chamuscados, llenos de contusiones y fatigas, con hambre y con sed, aceptaron la capitulación a que les invitaban los sitiadores enarbolando un paño blanco.

Escritas las condiciones de conservar la vida y vestidos puestos, las firmaron Cabrera y Forcadell, y aquellos se entregaron. Al poco rato los sesenta y cinco nacionales y soldados puestos entre filas marchaban con la facción hacia Noguerruelas.

Al llegar al campo de la Dehesa, término de este pueblo, Cabrera mandó hacer alto para comer los ranchos, que hizo comer también a los infelices prisioneros. Concluida la comida, formó un cerco de infantes y caballos, dejó a sus victimas en cueros y las invitó a que salvaran sus vidas corriendo. Los sesenta y cinco nacionales y soldados murieron alanceados. Tanto se cebaron aquellos tigres en su presa que hubo cadáver hallado con veintiséis heridas de lanza.

Naturalment, aquesta narració va acompanyada del corresponent gravat de la matança de Noguerruelas.

Curiosament, quan Pirala escriu el seu llibre trenta anys després, quasi es pot dir que copia paraula per paraula l’explicació que dóna Córdoba, fins el punt de coincidir en dades tan precises com que les forces de Cabrera i Forcadell disposaven de dos batallons i 40 cavalls, o fins a definir amb total coincidència com es produeix l’atac a la ciutat, però quan arriba a l’assalt final la divergència no pot ser més absoluta, sembla que no puguin estar parlant del mateix, en canvi, llavors sembla que passa a copiar fil per randa la descripció de Cabello:

Enarbolan un pañuelo blanco en señal de capitulación, y firman Cabrera y Forcadell, la condición aceptada de conservarles la vida. Fiados de este pacto se entregan, y son a seguida fusilados muchos de aquellos esforzados prisioneros. Conducidos los restantes al campo de la Dehesa, término de Noguerruelas, mandó

Cabrera hacer alto, y comieron todos el rancho. Concluida esta operación, formó un cerco de infantes y caballos, dejó a los prisioneros en cueros, y los invitó a que se salvaran corriendo. Al ejecutarlo murieron alanceados aquellos infelices, hallándose algún cadáver con 26 heridas. La humanidad se estremeció y Cabrera conquistó un título sangriento.

Quin dels dos historiadors liberals diu la veritat? De fet, aquesta és la primera vegada que Pirala presenta Cabrera com un personatge, no només sanguinari, sinó d'una crueltat esfereïdora: els dona dinar i, així que acaben, els fa despullar i els fa córrer empaitats pels cavalls fins matar-los a tots. Costa de creure, que, de cop, Cabrera sofreixi la mutació que descriu Pirala si tenim en compte la conducta que havia tingut fins ara, i que el mateix Pirala ens explicava durant els casi dos anys de guerra, fins arribar a la de tres setmanes abans en què, com hem vist a l'ocupació de Sogorb, es reuneix amb l'ajuntament i conferència amb el mateix bisbe després que, ens diu el mateix Pirala, "*prescribió tolerància con todas las opiniones*".

34.- Pocs dies després el brigadier Francisco Ocaña, substituït del capità general d'Aragó instruïa Nogueras d'aquesta manera:

no podía menos que decirle que cuantos individuos de la gavilla del infame Cabrera cayesen en poder de las tropas de su mando, fuesen en el acto pasados por las armas, sin distinción alguna, cuya medida debiera ser extensiva a los curas y personas influyentes que directa o indirectamente cooperasen al fomento de las facciones, no quedándose duda de que, a favor de disposiciones enérgicas y decisivas, podría neutralizarse el efecto producido por tan desagradables ocurrencias.

35.- El 24 de setembre té lloc l'acció d'Horta, on, segons Córdoba, el general Nogueras va batre les forces de Quilez, Miralles i Torner que "*viendose en el caso de retirar hacia los puertos para buscar su salvación en las asperezas del terreno, dejando en el campo 26 cadáveres y algunos heridos a quienes no se dió cuartel*". Per segona vegada, es denuncia un afusellament de presoners ferits.

36.- Novament es Córdoba qui ens dona notícia de l'afusellament a la presó de València, a mitjan 1835, de diferents individus titllats de realistes. D'altres que foren deportats.

37.- A continuació Córdoba ens parla d'una nova execució:

*Anteriormente habian sido fusilados en Tortosa D. Antonio Vallés, coronel carlista, y un crecido número de prisioneros a quienes se ofreciera cuartel según voz pública. También fueron aprehendidos por el comandante de urbanos de Valden-Tormo 36 carlistas estacionados en la masia de Vicenton, que conducidos a Alcañiz y pueblos inmediatos, se les impuso la última pena. Estas y otras ejecuciones aumentaron el encono de los carlistas contra los urbanos, por manera (son palabras del documento que tengo a la vista) **que aún cuando el jefe hubiera querido salvar a un miliciano prisionero, los voluntarios reclamaban su ejecución. Lo contrario sucedía con la tropa del ejército, pues muchas veces para salvar la vida de los soldados se decía que eran pasados cuando realmente eran prisioneros.** Igual o mayor encono profesaban las huestes de Cabrera a los individuos de cuerpos francos o migueletes que se habían creado en varios puntos de Aragón, València y Cataluña. Diseminados en partidas sueltas recorrían los montes y las poblaciones sin dar cuartel a ningún carlista, y estos a su vez guardaban igual conducta. La guerra era a muerte; el tratado de Eliot no regia en el Maestrazgo.*

Estem davant d'una nova execució, aquesta vegada pel que sembla de caràcter massiu.

38.- De tota manera, no devia ser sempre així, o al menys no es això el que el mateix Córdoba ens explica de la presa d'Alcanar, que va succeir a continuació, concretament, el 19 d'octubre de 1835. Cal recordar que mentre s'estava assetjant l'església fortificada d'Alcanar, on hi havia refugiats 60 urbans, una columna provinent de Vinaròs formada per urbans, carrabiners i francs, va ser derrotada per les forces de Cabrera. De retorn cap a Alcanar es va continuar l'assetjament de l'església, diu Córdoba: *"Fatigada la guarnición, desvanecidas sus esperanzas de recibir auxilio, y conmovida al oír los lamentos de tantas esposas y de tantos hijos que estaban también dentro del fuerte, hubo de someterse a las once de la mañana del 19 de octubre. Cabrera cumplió su palabra de conservar las vidas a todos los individuos de la guarnición, y se ofreció el mismo a acompañarlos hasta las inmediaciones de Vinaroz"*. Córdoba no fa cap comentari personal d'aquesta actitud de Cabrera.

Cabello, en canvi, ho presenta així: *"Desembarazado de los expedicionarios (els de Vinaròs), volvió a Alcanar, y los defensores, al ver el fin de los que les habían de auxiliar, capitularon. Cabrera, que como hemos dicho más arriba destinaba este pueblo para cuartel de su padre, le trató con miramiento y hasta le protegió contra las rapiñas que permitía a sus soldados en otras partes"*. Com s'ha vist Cabello no explica que Cabrera va acompanyar els urbans fins prop de Vinaròs.

Pirala, novament, sembla fer un refregit entre Córdoba i Cabello, ja que descriu exactament els fets com ho fa Córdoba i, d'altra banda, s'afegeix a la teoria dels plans de Cabrera per Alcanar, per tal de treure mèrit a una actuació de Cabrera: *"Los valientes defensores de Alcanar marcharon a Vinaroz, y el mismo Cabrera los acompañó hasta muy cerca. Atribuyen algunos tan inesperado comportamiento a los proyectos que Cabrera tenía sobre Alcanar, viéndose con asombro el castigo que impuso a unos cuantos de sus soldados, que, siguiendo la costumbre, tuvieron el placer de incendiar cinco casas"*.

Pirala diu també que aquest fet va provocar sorpresa a Saragossa i els llocs on va ser coneguda la notícia, malgrat que com ell diu: *"a pesar de los cuidados que se puso en ocultarlos"*. Fet que Córdoba confirma: *"Ningún documento oficial relativo a los sucesos de Vinaroz y Alcanar se lee en la Gaceta de Madrid"*. Per tant, no només es va ocultar les derrotes, sinó el comportament exemplar de Cabrera almenys pel que fa als urbans presos a Alcanar.

No es massa coherent la versió que Pirala ens presenti un Cabrera cortès i amable a Sogorb, un de sàdic, més que cruel a Noguera i, altra vegada, un d'amable que acompanya els presos fins les proximitats de Vinaròs, i tot això amb només dos mesos de diferència.

39.- A finals d'octubre de 1835 Pirala comenta algunes de les providències de la Comisión de Armamento y Defensa de Aragón com per exemple: *"la expulsión para Málaga, Ceuta e islas Baleares de las personas de cualquier clase sospechosas de emplear su influjo contra el sistema liberal y el destierro fuera de Aragón de las que en el estuvieran confinadas procedentes de otras provincias... expulsión de los gitanos por constar traficaban en caballos para los carlistas"*. Es tracta en aquest cas de deportacions de civils que tant sols son "sospitosos d'influir", a llocs extraordinàriament llunyans, més si tenim en compte que estem en el segle XIX.

40.- El 29 de novembre de 1835, Córdoba diu:

El brigadier Nogueras había publicado un bando terrible que insertaron todos los periódicos, y debiera consignarse aquí para conocer sus consecuencias a no existir otro posterior del capitán general de Cataluña más terrible aún, y que produjo en el campo de Cabrera muy grave sensación. Las mujeres, hijos y parientes de los que defendían a D. Carlos con las armas en la mano vieron se precisados a abandonar sus domicilios, y se dirigieron en tropel a buscar a sus maridos, padres y deudos. Cabrera se vio en gran conflicto, porque hubo de atender a la subsistencia de tantas familias, que eran además un embarazo para las operaciones. Abandonaron también su domicilio algunos individuos de ayuntamientos que no podían obedecer a un mismo tiempo las ordenes de los jefes cristinos y las de los carlistas, pues el artículo 9º del bando que publico el brigadier Nogueras en Alcañiz el día 10 de noviembre, mandaba a las justicias dar partes exactos de los movimientos del enemigo, y Cabrera contestó 14 días después con otro bando poniendo igual obligación. De aquí resultaba que los alcaldes dejaban sus puestos, yendo muchos al encuentro de Cabrera y otros a los puntos dominados por las tropas de la Reina, según las creencias de cada uno. El bando del capitán general de Cataluña no se limitó a destierros i responsabilidades pecuniarias. Declaró el estado de sitio, la pena de muerte se prodigó hasta el punto, que los periódicos extranjeros y algunos nacionales al hablar de este bando, lamentaban se porque en España se creía ahogar la revolución con sangre, en vez de dominarla con alguna de las grandes medidas que salvan las naciones.

41.- El 3 de desembre de 1835, Cabrera publica un ban a Mosquerola, segons explica Córdoba, en els mateixos termes que el que havia publicat Nogueras, en què també recordava als ajuntaments l'obligació que tenien de donar-li avís de tots els moviments de tropes liberals i de no donar-los de les tropes carlistes, sota pena de mort.

42.- Acció de Terror. Diu Calbo: *“A los primeros tiros empezó la dispersión de dicha columna logrando escapar algunos como pudieron, y la mayor parte quedaron prisioneros en número de mas de trescientos, que en atención a haberse rendido los trató Cabrera menos mal que lo hubiese hecho si hubiesen ensayado una temeraria y tenaz resistencia”*.

43.- A finals de desembre Córdoba també ens dóna compte de la incursió d'una columna manada pel marquès de Palacio que va arribar fins el monestir de Benifassà, i: *“mató a algunos carlistas que estaban allí enfermos”*. Aquesta és la segona vegada que s'afirma l'execució de malalts.

44.- Al començar l'any 1836 els bans havien començat a fer efecte i el país estava ocupat militarment, Cabrera havia fet disseminar les seves forces i diu Córdoba *“Pero esta medida produjo un efecto contrario al que Cabrera se había propuesto. Algunos reclutas fueros aprehendidos y fusilados en el acto las familias de los carlistas experimentaron el rigor de los bandos militares y entró el desaliento hasta tal punto, que 800 hombres nuevamente inscritos se acogieron a los indultos”*.

45.- El 6 de febrer Cabrera publica, segons explica Córdoba, un ban en els mateixos termes que el que havia publicat Nogueras a mitjan novembre de l'any anterior. Hi anuncia també l'afusellament dels alcaldes de Torrecilla i Valdealgorfa que tanta transcendència tindria en aquesta guerra.

Els fets, segons explica Córdoba, van anar així: Cabrera va enviar un ofici, i els qui el portaven tenien ordre d'entregar-lo a l'alcalde de Valdealgorfa, perquè el trametés a un oficial carlista, l'alcalde l'obrí, en feu una còpia i les va adreçar no al militar carlista a qui anava dirigit, sinó als liberals de Calaceit i Alcanyís, advertint-los de les intencions de Cabrera i demanant que vinguessin ràpidament si volien auxiliar les tropes liberals de Torrecillas. Com fos que Cabrera va interceptar un d'aquests oficis, va fer prendre l'alcalde i, portat a la Fresneda va ser afusellat a l'igual que l'alcalde de Torrecilla, que també havia actuat de manera similar. Aquest és el primer cas d'afusellament de dos alcaldes.

El que estava en joc aquí era, per dir-ho d'alguna manera, el control del servei d'informació del moviment de les tropes pròpies i les de l'enemic, que era una qüestió moltes vegades decisiva per obtenir la victòria o la derrota. En el seu diari Cabrera diu: *“La actuación del Alcalde de Valdealgorfa me la confirmó el hecho de haber llegado tropas en auxilio de la fuerza que yo había batido entre Castelseras i Torrecilla, sin cuyo socorro yo la hubiera destrozado completamente”*.

Cabello posa en qüestió la culpabilitat de l'alcalde de Valdealgorfa en la descoordinació que hi va haver entre les forces de Cabrera, i diu que també podria haver estat culpa dels espies de Cabrera. De tota manera, dóna molta importància al fet que Cabrera no havia donat anteriorment cap ordre prohibint que els alcaldes informessin sobre els moviments de les tropes carlistes als liberals, tot i que Córdoba publica el ban de data 3 de desembre de 1835, és a dir, dos mesos abans d'aquests fets.

Lamentablement, la situació era insostenible per als alcaldes o justícies, que va provocar, com hem vist abans, que molts deixen els pobles ja que tenien dictada la pena de mort, tan si feien com si deixaven de fer, pels uns o pels altres, ja que tots dos exèrcits es consideraven amb facultats legals per manar als alcaldes el que havien de fer, sota pena de mort.

Deixant clara, doncs, la tremenda injustícia que es va cometre amb aquests alcaldes, també s'ha de considerar que l'ordre de Cabrera no va ser un acte de crueltat gratuïta, sinó que obeïa a un criteri d'estratègia militar de, com he dit, controlar la informació dels moviments de les tropes pel territori. Això ho confirma el mateix Nogueras quan en l'ofici en que demana la represàlia contra la mare de Cabrera per aquests fets diu: *“cuyos horribles atentados han amedrentado a las justicias en términos que nuestras tropas carecerán de avisos y suministros si no se pone tasa a estas demasías”*. És a dir, a Nogueras el preocupava, per damunt de tot, les repercussions que tindrien els afusellaments d'aquests dos alcaldes en el comportament de la resta a l'hora de donar avisos.

46.- La mare de Cabrera, Maria Griñó Diñe, va ser afusellada el 16 de febrer de 1836, com a represàlia per la mort dels dos alcaldes, a petició del general Nogueras i amb el vist i plau del capità general de Catalunya, Espoz i Mina. Feia un any i mig que estava presa a Tortosa, i la seva execució va ser condemnada per tothom, des de les autoritats de Tortosa, fins els parlaments d'Anglaterra i França,.

També la condemna es unànime entre els historiadors citats, tot i que Nogueras va intentar fer creure que la mare de Cabrera havia estat jutjada i sentenciada per participar des de la presó en una conspiració a la ciutat de Tortosa, ningú el va creure, però a partir d'aquest dia, la guerra prendria un nou camí, el de guerra sense quarter, ara sí, per totes dues bandes. Cabrera hauria dit després de confirmar la mort de la seva mare. Desgraciat del que em parli de pietat i compassió!

Conclusió

Com a resum d'aquest estudi comparatiu d'aquests cinc historiadors liberals, es pot arribar a les següents conclusions, pel que fa a quin dels dos bàndols va iniciar l'espiral de la violència en cada un dels següents apartats:

Els liberals van ser el primeres a:

- Afusellar presos en el propi camp de batalla.
- Afusellar presos ferits en el propi camp de batalla.
- Afusellar soldats malalts que es restablien en coves, masies i hospitals.
- Afusellar sistemàticament oficials del bàndol contrari.
- No donar quarter a l'adversari.
- Publicar bans d'extrema duresa contra familiars dels combatents del bàndol contrari.
- Publicar bans d'extrema duresa contra ajuntaments i justícies.
- Incomplir les condicions d'alguns indults.
- Agafar hostatges entre els familiars del bàndol contrari.
- Utilitzar hostatges per intercanviar-los per oficials del bàndol contrari.
- Afusellar familiars que tenien empresonats com hostatges.

Els carlistes van ser els primers a:

- Afusellar alcaldes

Per tant, cal concloure que la màxima responsabilitat en l'increment de l'espiral de la violència (des del 12 de novembre de 1833, fins el 16 de febrer de 1836, que és el període estudiat en aquest article), recau en les autoritats polítiques i militars liberals, que van ser, pràcticament sempre, les primeres a prendre decisions que significaven traspasar les línees vermelles del que més de cent anys després la Convenció de Ginebra va prohibir als exèrcits en guerra.

Així, doncs, a Ramon Cabrera no li correspon, segons aquestes conclusions, passar a la història com el responsable de la crueltat d'aquesta guerra. De tota manera, ja sabem que la història l'escriuen sempre els que guanyen les guerres i Ramon Cabrera va perdre les dues en què va participar. Però ara sí, encara que sigui amb 170 anys de retard, cal posar aquest personatge, amb les seves llums i les seves ombres, en el lloc que li correspon.